

2-АПТА. МЕН ЖӘНЕ МЕНІҢ ОРТАМ.

Лексикалық тақырып:. Мен және менің ортам

Грамматикалық тақырып: Үндестік заңы. Жалғаулар мен қосымшалардың үндестік заңына сәйкес жалғану ерекшеліктері және үлесі. Буын үндестігіне бағынбайтын қосымшалар.

ГРАММАТИКАЛЫҚ ТҮСІНІКТЕМЕ

Қазақ тілінде дыбыстар сөз ішінде, сөз бен қосымша арасында, сөз бен сөздің арасында бір-бірімен үндесіп, үйлесіп айтылады. Түбір сөздің жуан не жіңішке болуына қарай қосымша да жуан не жіңішке болады және сөздің соңғы дыбысына қарай үйлесіп жалғанады. Сөздің бастан-аяқ үндесіп, үйлесіп, біркелкі әуезбен айтылуы үндестік заңы деп аталады.

Үндестік заңының екі түрі бар:

1)буын үндестігі;

2)дыбыс үндестігі.

Буын үндестігі – түбір сөздің соңғы буынының жуан не жіңішке болуына қарай қосымшаның да жуан не жіңішке түрде жалғануы. Мысалы, бала+лар, үйрек+ті, күдірет+ті, кітап+қа, т.б. Дауысты дыбыстар буын құрауға негіз болатын болғандықтан, буын үндестігі дауысты дыбыстар арқылы орындалады. Буын үндестігі сингармонизм деп те аталады. Сингармонизм – грек тілінен енген термин. Syn«бірге» және harmoni«байланысу», «үндесу» деген мағынаны білдіреді.

Қазақ тілінде буын үндестігіне бағынбайтын қосымшалар да кездеседі. Олар:

-мен, -бен, -пен – баламен, жұлдызбен, жолдаспен;

-қор, -паз, -қой – еңбекқор, өнерпаз, әуесқой;

-тал, -дар, -тай – өсімтал, кіріптар, шешетай;

-хана – емхана, дәріхана;

-нікі, -дікі, -тікі – Майранікі, атамдікі, Мақсаттікі;

-кер, -гер, -кеш – айтыскер, қаламгер, арбакеш;

-кес, -күнем – даукес, пайдакүнем;

-ов(а), -ев(а), -ин(а) – Әуезов(а), Серікбаев(а), Майлин(а);

бей – бейтарап, бейуақыт, бейтаныс.

Қазақ тілінде буын үндестігіне бағынбай жасалатын күрделі сөздерде бар.

Мысалы, қос сөздер: салт-дәстүр, некен-саяқ, азық-түлік, қыз-келіншек, көрші-қолаң, аумалы-төкпелі, аға-іні, т.б.;

біріккен сөздер: Есекқырған, Екібастұз, түйетабан, Алтынемел, көкқұтан, итмұрын, егеуқұйрық, ақсүйек, Аягөз, т.б.;

тіркес сөздер: келе жатыр, жақын жер, самал жел, жетпіс тоғыз, алтыншы үй, талдырмаш денелі, т.б.

ТЫҢДАЛЫМ-АЙТЫЛЫМ

1-тапсырма. Талқылауға арналған сұрақтар:

1. Сенің аты-жөнің кім?
2. Әкеңнің аты кім?
3. Қай жерде тудың?
4. Қашан дүниеге келдің?
5. Қай ұлттың өкілісің?
6. Қай мектепті бітірдің?
7. Қандай өнерің бар?
8. Отбасы дегеніміз не?
9. Отбасы мүшелеріне кімдер кіреді?
- 10.Отбасындағы ата-ананың, баланың міндеттері қандай?
- 11.Отбасында қанша бала болу керек деп ойлайсыз?
- 12.Баланың міндеттері қандай?

ЖАЗЫЛЫМ

2-тапсырма. Диаграмманы толтырыңыз.

3-тапсырма. Төменде берілген туыстық атауларды аударып, олармен сөйлем құрастырыңыз.

Дедушка, бабушка, отец, мать, старший брат, дядя, старшая сестра, тётя, младший брат, братишка, младшая родная или двоюродная сестра, зять, жена старшего брата, сноха, невестка, дитя, мальчик, ребенок, внук, правнук.

4-тапсырма. Сөйлемдерді толықтырыңыз.

Атам	атамның
Әжем	әжемнің

Әкем			әкемнің	
Анам			анамның	
Қарындасым	... жаста	Менің	қарындасымның	жасы ...
Інім			інімнің	
Ұлым			ұлымның	
Қызым			қызымның	
	атам			
	әжем			
	әкем ...		-те	
	анам ...		-та	
Менің	қарындасым ...		-да	
	інім ...		-де	
	ұлым			
	қызым			

5-тапсырма. Сөйлемдерді аяқтаңыз.

Менің атым _____ .
 Жасым _____ .
 Менің отбасым _____ .
 Әкем _____ .
 Оның жасы _____ .
 Шешем _____ .
 Оның жасы _____ .
 Інім _____ .
 Оның жасы _____ .
 Қарындасым _____ .
 Оның жасы _____ .

АЙТЫЛЫМ

6-тапсырма. Жұптық жұмыс. Сұрақтарға сүйеніп, «Танысу» тақырыбында сөйлесіңіздер.

- Сіздің аты-жөніңіз кім?
- Ұлтыңыз кім?
- Мамандығыңыз кім?
- Сіз қайда тұрасыз?
- Сіз қайда жұмыс істейсіз?
- Сіздің отбасыңыз бар ма?
- Сіздің жасыңыз нешеде?

ОҚЫЛЫМ

7-тапсырма. Мәтінді оқып, мазмұндаңыз.

Отбасы – шағын мемлекет

Адамның жеке басының алғашқы қалыптасуы отбасынан басталады. Оның ер жетіп өсуі, бойындағы алғашқы адамгершілік белгілер отбасында қалыптасады, сондықтан да туған үйдің жылуы – оның көкірегінде көп жылдар бойы сақталып, мәңгі есінде жүреді

Отбасы – адам ғұмырының тірегі ғана емес, қоғамның да басты негізі.

Отбасы – сыйластық, жарастық орнаған орта.

Отбасы – бала тәрбиесінің ең алғашқы ұжымы.

Отбасының басты қазығы, алтын тіреу діңгегі – бала. Баланың тәрбиелі болып өсуіне берекелі отбасының әсері мол. Отбасының әрбір мүшесі, өзара сөйлесіп, не болмаса ата-ананың, баланың міндетін атқару ғана емес, береке-бірлік, сүйіспеншілікпен араласса, босағасы берік, шаңырағы биік отбасына айналары сөзсіз.

Ата-ана және отбасы мүшелері жас нәресте дүниеге келген күннен бастап, оның өміріне қамқорлық жасап, болашағын жоспарлайды және саналы азамат болып өсуі үшін барлық жағдай жасайды. Бұған баланың қажеттігін толық қанағаттандыру, оны дене және ой еңбегіне үйрету, күн тәртібін дұрыс реттеуге, салауатты өмір сүруге, адал болуға тәрбиелеу, жақсылықты үйретуге, жамандықтан жиренуге үйрету, бойында жастайынан мәдени құндылықтар мен адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру жатады.

Қоғамда отбасының алатын орны үлкен. Әрбір отбасы мүшесі – қоғамның мүшесі. Барлық қоғам мүшелері сияқты оның өзіндік көзқарасы, құқы бар. Отбасы қоғамның бөлшегі болғандықтан, 1993 жылдан бастап 15 мамыр – Халықаралық отбасы күні болып аталады. Отбасына қамқорлық – Республикамыздың негізгі міндеттерінің бірі. Қазақстан Республикасының Ата Заңының 27-бабында неке мен отбасы, ана мен әке және бала мемлекеттің қорғауында болады деп көрсетілген.

2006 жыл – Қазақстан Республикасында Отбасы жылы болып жарияланды.

ҚР Президенті Жарлығымен "Отбасы күні" Қазақстанда 8 қыркүйек күнітойланатын болды. Оның мақсаты – жанұялық құндылықтарды нығайту.

(Ғ.К.Резуанова, А.А.Ақжанова. Қазақ тілі оқу-әдістемелік кешен.
С.Сейфуллин атындағы ҚАТУ баспасы, Астана, 2017 ж.)

ЖАЗЫЛЫМ

8-тапсырма. Тақырып бойынша сұхбат құрастырыңыз.

9-тапсырма. Қазақтың туыстық атауларын білесіз бе? Өзіңіздің туыстарыңыз жайлы жазып, әңгімелеу.

10-тапсырма. «Отбасым – бақыт мекенім» тақырыбына эссе жазыңыз.